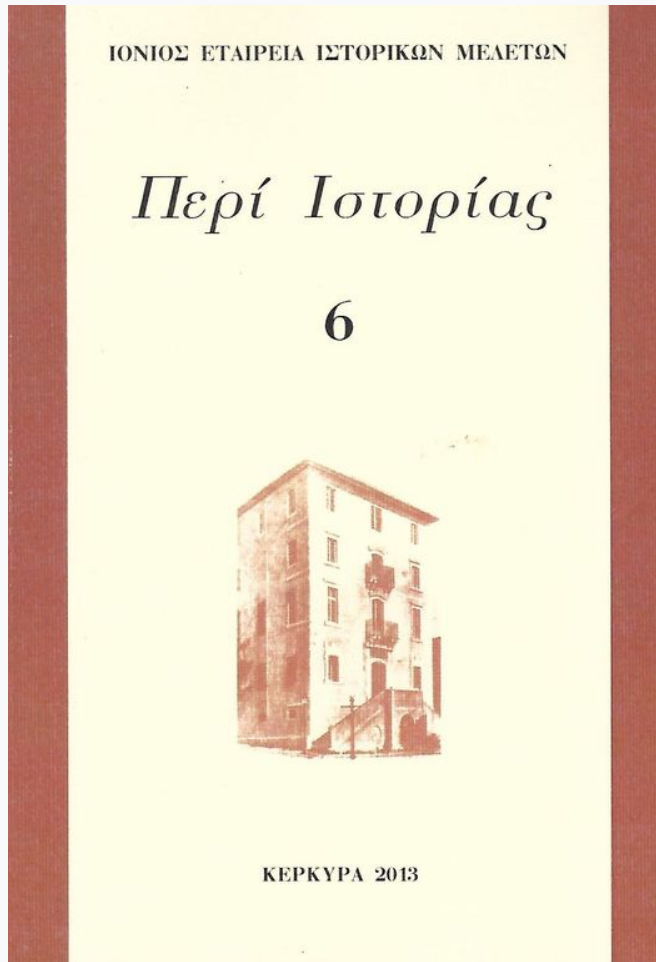

Peri Istorias

Vol 6 (2013)

Το διαζύγιο σε Ανατολή και Δύση: Μερικές παρατηρήσεις γύρω από το διαζύγιο στην Κέρκυρα και στις οθωμανοκρατούμενες περιοχές (17ος-19ος αι.).

Δημήτρης Μητουλάκης

doi: [10.12681/p.i.24786](https://doi.org/10.12681/p.i.24786)

To cite this article:

Μητουλάκης Δ. (2020). Το διαζύγιο σε Ανατολή και Δύση: Μερικές παρατηρήσεις γύρω από το διαζύγιο στην Κέρκυρα και στις οθωμανοκρατούμενες περιοχές (17ος-19ος αι.). *Peri Istorias*, 6, 89–101.
<https://doi.org/10.12681/p.i.24786>

ΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ ΣΕ ΑΝΑΤΟΛΗ ΚΑΙ ΔΥΣΗ:
ΜΕΡΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ ΣΤΗΝ ΚΕΡΚΥΡΑ
ΚΑΙ ΣΤΙΣ ΟΘΩΜΑΝΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ (17ος-19ος αι.)

Είναι κοινός τόπος ότι κάθε διαζύγιο προϋποθέτει έναν έγκυρο γάμο, δηλαδή ένα θρησκευτικό μυστήριο αλλά και με την ευρύτερη σημασία μια κοινωνική σύμβαση μεταξύ ενός ζευγαριού. Ως εκ τούτου, η λύση ενός γάμου είναι ένα θέμα που απασχολεί όχι μόνο την Εκκλησία αλλά και την πολιτεία. Ήδη από τη βυζαντινή εποχή η δημιουργία νομικών συλλογών για τη ρύθμιση τέτοιων ζητημάτων ήταν μέριμνα της αυτοκρατορικής αυλής. Είναι, άλλωστε, γνωστό το νομοθετικό έργο του Ιουστινιανού και οι μετέπειτα διατάξεις του Λέοντα ΣΤ', που έρχονταν σε αντιδιαστολή με την ομολογουμένως πιο αυστηρή αντιμετώπιση του διαζυγίου στα πατερικά κείμενα τα οποία είχε ως γνώμονα η ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία.¹

Σημαντική τομή θεωρείται το τέλος του 11ου αιώνα, οπότε με τη Νεαρά 27, κεφ. Δ' (έτους 1082), η αρμοδιότητα εκδίκασης διενέξεων που προέκυπταν «ἐκ ψυχικῶν καὶ συνοικεσιῶν», παραχωρήθηκε στα εκκλησιαστικά δικαστήρια. Η εν λόγω δικαιοδοσία διευρύνθηκε στη συνέχεια και περιέλαβε όλες τις διαφορές του οικογενειακού δικαίου.² Η παραχώρηση διαζυγίων από τα ορθόδοξα δικαστήρια εφαρμόστηκε έκτοτε συστηματικά κατά τους επόμενους αιώνες.

Ωστόσο, με τον σταδιακό διαμελισμό της βυζαντινής αυτοκρατορίας, τα εν λόγω δικαστήρια που μέχρι τότε λειτουργούσαν στην ενιαία βυζαντινή επικράτεια σε ένα κοινό πλαίσιο υπό την καθοδήγηση του Οικουμενικού Πατριαρχείου, βρέθηκαν σε νέα πολιτικά και διοικητικά καθεστώτα, καθώς τα μεν Επτάνησα, η Κρήτη και άλλες περιοχές έγιναν κτήσεις της

¹ Βασιλική Διάφα, «Το διαζύγιο στην Κοζάνη κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας (1745-1856)», *Πρακτικά Α' Συνεδρίου. Η Κοζάνη και η περιοχή της. Ιστορία – Πολιτισμός, Σεπτέμβριος 1993*, Κοζάνη 1997, σ. 97. Δ. Σ. Γκίνης, «Οι λόγοι διαζυγίου επί Τουρκοκρατίας», *Επιστημονική Επετηρίς Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών – Αριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης*, τ. Η' (1960), σ. 7 και ειδικότερα για το βυζαντινό νομοθετικό έργο σσ. 8-9. Επίσης, για το έργο του Ιουστινιανού βλ. Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Το διαζύγιο και οι λόγοι διαζυγίου στην Κέρκυρα την ενετικήν περίοδον (1386-1797)*, Αθήναι 1980, σ. 5.

² Γεώργιος Μιχαηλίδης-Νουάρος, «Οι λόγοι διαζυγίου κατά τη νομολογία του εκκλησιαστικού δικαστηρίου της Κω (του 18ου αιώνα)», *Αφιέρωμα εις τον Μητροπολίτην Ρόδου κ.κ. Σπυρίδωνα, επί τη συμπληρώσει τεσσαράκοντα ετών αρχιερατείας*, Αθήναι 1988, σσ. 128-129.

Γαληνοτάτης, ο δε ηπειρωτικός ελλαδικός χώρος αποτέλεσε επαρχία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Βέβαια, ο σουλτάνος Μωάμεθ Β΄ παραχώρησε στην Εκκλησία το προνόμιο της εκδίκασης ιδιωτικών διενέξεων, το οποίο διατηρήθηκε και από τους επόμενους σουλτάνους, και τα εκκλησιαστικά δικαστήρια εξακολούθησαν να είναι αρμόδια για τη λύση των γάμων.³ Αντίστοιχα, και οι Βενετοί διατήρησαν τον θεσμό του Μεγάλου Πρωτοπαπά, που είχαν ήδη καθιερώσει στην Κέρκυρα οι Ανδεγαυοί στη θέση του ορθόδοξου Μητροπολίτη Κερκύρας,⁴ και με παπικές βούλλες που εκδόθηκαν τα επόμενα χρόνια, αναγνωρίστηκε η δικαιοδοσία του ορθόδοξου ιερατείου στο νησί.⁵ Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι η Εκκλησία της Κέρκυρας εξακολούθησε να μένει ενωμένη με το Οικουμενικό Πατριαρχείο και να αναγνωρίζει τον οικουμενικό Πατριάρχη. Εντούτοις, μολονότι τόσο στην «Ανατολή» όσο και στη «Δύση» αρμόδια για την έκδοση των διαζυγίων κατά την περίοδο που εξετάζουμε ήταν η ορθόδοξη Εκκλησία, εκτός από κοινά στοιχεία παρατηρούνται στις περιοχές αυτές και διαφοροποιήσεις ως προς τις λύσεις των γάμων εξαιτίας των διαφορετικών συνθηκών που επικρατούσαν.

Σε κάθε περίπτωση αρμόδιο για την παραχώρηση του διαζυγίου ήταν το εκκλησιαστικό δικαστήριο.⁶ Πρόεδρος του δικαστηρίου στην περίπτωση της Κέρκυρας ήταν ο Μεγάλος Πρωτοπαπάς, ενώ στις υπόλοιπες περιοχές ο κατά τόπους Επίσκοπος ή Μητροπολίτης και σε δεύτερο βαθμό ο Πατριάρχης. Ο πρόεδρος διηύθυνε τις εργασίες της εκδίκασης, καλούσε διαδίκους, μάρτυρες και πραγματογνώμονες, όταν αυτό κρινόταν απαραίτητο, και εν τέλει εξέδιδε την απόφαση. Όσον αφορά στον χρόνο λει-

³ Δ. Σ. Γκίνης, *ό.π.*, σ. 10. Βασιλική Διάφα, *ό.π.*, σ. 97. Γεώργιος Μιχαηλίδης-Νουάρος, *ό.π.*, σ. 128. Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Το διαζύγιο*, *ό.π.*, σ. 6. Πρβλ. Μανουήλ, Γεδεών, «Πράξεις παλαιών πατριαρχικών δικαστηρίων», *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, τ. 36 (15.1.1916 – 31.12.1916), σ. 122.

⁴ Α. Χ. Τσίτσας, *Η Εκκλησία της Κέρκυρας κατά την Λατινοκρατίαν 1267-1797*, Κέρκυρα 1969, σσ. 84-101. Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Η απονομή της δικαιοσύνης στην Κέρκυρα από τους Μεγάλους Πρωτοπαπάδες την ενετική περίοδο (1604-1797)*, Αθήνα 1980, σσ. 54-64.

⁵ Για τις παπικές βούλλες βλ. Α. Χ. Τσίτσας, *ό.π.*, σ. 40 κ.ε. Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Η απονομή*, *ό.π.*, σσ. 31, 58, 65-66. Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Το διαζύγιο*, *ό.π.*, σ. 8. Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, *Γυναίκες και γάμος στην Κέρκυρα (1600-1864). Έμφυλες σχέσεις και οικονομικές δραστηριότητες*, επιστημ. επιμ. Ελένη Αγγελομάτη-Τσουκαράκη, Κέρκυρα 2008, σ. 20.

⁶ Για τα κατά τόπους ορθόδοξα δικαστήρια και τη λειτουργία τους βλ. Βασ. Βλ. Σφυρόρα, «Γάμοι και διαζύγια στη Νάξο τον ΙΖ΄ και ΙΗ΄ αιώνα (Ανέκδοτα έγγραφα από τον Κώδικα Α΄ της Μητροπόλεως Παροναξίας)», *Κυκλαδικά*, τχ. Α΄ (1956), σ. 23. Γεώργιος Μιχαηλίδης-Νουάρος, *ό.π.*, σ. 129. Βασιλική Διάφα, *ό.π.*, σσ. 101-102. Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Η απονομή*, *ό.π.*, σσ. 68-72. Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Το διαζύγιο*, *ό.π.*, σσ. 9-13.

τουργίας του δικαστηρίου, δεν έχουμε σαφείς πληροφορίες.⁷ Η σύνθεσή του δεν ήταν σε καμία περίπτωση σταθερή.⁸ Άλλοτε η υπόθεση εξεταζόταν μόνο από τον Επίσκοπο ή Μητροπολίτη ή Μεγάλο Πρωτοπαπά και άλλοτε με τη συμμετοχή και ατόμων που κατείχαν εκκλησιαστικά αξιώματα. Η ουσιαστική διαφορά ως προς το σημείο αυτό έγκειται στο γεγονός ότι στα επισκοπικά ή μητροπολιτικά δικαστήρια συμμετείχαν ιερωμένοι αλλά και λαϊκοί οφικιάλιοι, ενώ σε εκείνο της Κέρκυρας μόνο κληρικοί αξιωματούχοι. Μάλιστα, στη Νάξο η σύνοδος φαίνεται να ενισχύεται και από τους δημογέροντες.⁹ Με άλλα λόγια, στις βενετοκρατούμενες περιοχές δεν απαντούν τα μεικτά εκκλησιαστικά δικαστήρια τα οποία λειτουργούσαν στον οθωμανοκρατούμενο χώρο.¹⁰

Από την άλλη πλευρά, ως προς τη διαδικασία εκδίκασης κάθε υπόθεσης, παρατηρούνται αρκετά κοινά σημεία. Αξίζει να επισημανθεί εδώ ότι το υλικό του πρωτοπαπαδικού αρχείου είναι πιο πλούσιο και συνεπώς παρέχει περισσότερα στοιχεία συγκριτικά με τις άλλες πηγές του ελλαδικού χώρου, οι οποίες συνίστανται απλά σε διαζευκτικές αποφάσεις. Έτσι, ενώ από τα πατριαρχικά γράμματα ή τα κείμενα των επισκοπικών αποφάσεων εξάγουμε εμμέσως τις σχετικές πληροφορίες, στα έγγραφα των Πρωτοπαπάδων μπορεί επιπλέον να βρει κανείς τα πρακτικά της δίκης ή ένα τμήμα τους. Δικογραφίες σώζονται, επίσης, στην Κέρκυρα και από τον 19ο αιώνα, εποχή που είχε καταργηθεί ο θεσμός των Πρωτοπαπάδων και οι σχετικές υποθέσεις εκδικάζονταν από τον ορθόδοξο Μητροπολίτη του νησιού.

Από το υλικό αυτό προκύπτει ότι κάθε εκκλησιαστικό δικαστήριο μετά την υποβολή της σχετικής αίτησης εξέταζε αρχικά τον ενάγοντα και στη συνέχεια τον εναγόμενο. Οι διάδικοι μπορούσαν να παραστούν είτε αυτοπροσώπως είτε δι' αντιπροσώπου.¹¹ Είναι γνωστή μία αγωγή που υπέβαλε το 1676 στο πατριαρχικό δικαστήριο μητέρα εκπροσωπούσα την κόρη της.¹² Στην Κέρκυρα παρατηρείται μάλιστα ο διορισμός πληρεξουσίων με

⁷ Ειδικά όμως για την Κέρκυρα για την οποία οι σχετικές πηγές είναι περισσότερες, βλ. Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Η απονομή*, ό.π., σσ. 71-72.

⁸ Βασ. Βλ. Σφυρόερας, *ό.π.*, σ. 23. Γεώργιος Μιχαηλίδης-Νουάρος, *ό.π.*, σ. 129. Βασιλική Διάφα, *ό.π.*, σσ. 101-102. Για το πατριαρχικό δικαστήριο πρβλ. Μανουήλ Γεδεών, «Πράξεις», *ό.π.*, σσ. 122 και 131. Διεξοδικά για τη σύνθεση του εκκλησιαστικού δικαστηρίου στην Κέρκυρα βλ. Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Η απονομή*, ό.π., σσ. 68-71 και Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Το διαζύγιο*, ό.π., σσ. 9 και 10.

⁹ Βασ. Βλ. Σφυρόερας, *ό.π.*, σ. 23.

¹⁰ Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Η απονομή*, ό.π., 68. Βλ. και Βασιλική Διάφα, *ό.π.*, σσ. 101-102. Πρβλ. για το πατριαρχικό δικαστήριο Μανουήλ Γεδεών, «Πράξεις», *ό.π.*, σσ. 122 και 131-132.

¹¹ Μανουήλ Γεδεών, «Πράξεις», *ό.π.*, σ. 146. Γεώργιος Μιχαηλίδης-Νουάρος, *ό.π.*, σ. 131. Βασιλική Διάφα, *ό.π.*, σ. 102.

¹² Μανουήλ Γεδεών, «Πράξεις», *ό.π.*, σ. 146.

συμβολαιογραφικές πράξεις.¹³ Το προεδρείο καλούσε, επίσης, πραγματογνώμονες, όπως μαιές, όποτε αυτό κρινόταν σχόσιμο.¹⁴ Επιβεβλημένες ήταν, τέλος, και οι καταθέσεις μαρτύρων, οι οποίες συνεκτιμούνταν πριν από την τελική κρίση. Ο αριθμός των μαρτύρων δεν ήταν σταθερός. Η προσέλευσή τους ήταν υποχρεωτική και σε αντίθετη περίπτωση μπορούσαν να επιβληθούν ποινές.¹⁵ Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι οι κλητήρες του Πατριαρχείου είχαν το δικαίωμα να συλλαμβάνουν καθ' οδόν τον αναζητούμενο και να τον περιβάλλουν με αλυσίδα.¹⁶ Οι μάρτυρες υποβάλλονταν συνήθως σε συγκεκριμένες ερωτήσεις. Οι καταθέσεις τους, όπως και η απολογία των κατηγορουμένων, ήταν συχνά μακροσκελείς και εμπεριείχαν πληθώρα λεπτομερειών.¹⁷ Κάθε κατάθεση ήταν, τέλος, ένορκη.¹⁸

Μετά το πέρας της παραπάνω διαδικασίας, εκδιδόταν η σχετική απόφαση. Μία διαφοροποίηση μεταξύ του εκκλησιαστικού δικαστηρίου της Κέρκυρας και των υπολοίπων δικαστηρίων ήταν ότι οι αποφάσεις του Μεγάλου Πρωτοπαπά είχαν ανέκκλητη ισχύ.¹⁹ Αντιθέτως, οι αποφάσεις των Επισκόπων μπορούσαν να εφεσιβληθούν στον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως.²⁰ Ουσιαστικά, όμως, η διαδικασία αυτή δεν φαίνεται να εφαρμόστηκε στην πράξη, καθώς, σύμφωνα με τον Γεδεών, δεν βρέθηκαν έγγραφα που να την τεκμηριώνουν.²¹ Ωστόσο, πολλοί Επίσκοποι και Μητροπολίτες υπέβαλλαν κατά καιρούς στο Πατριαρχείο ποικίλα ερωτήματα για θέματα οικογενειακού δικαίου, μεταξύ των οποίων και για ζητήματα εκδόσεως διαζυγίων και, όπως φαίνεται από τα αντίστοιχα πατριαρχικά γράμματα, η Μεγάλη Εκκλησία γνωμοδοτούσε ή αποφάσιζε σχετικά με τις υποθέσεις αυτές.²² Επιπροσθέτως, στην Κέρκυρα παρατηρείται το φαινόμενο να αναθεωρούνται οι αρχικές αποφάσεις από το ίδιο δικαστήριο, κυρίως σε περιπτώσεις που νεαρές γυναίκες είχαν πρωτοδίκως κα-

¹³ Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Η απονομή*, ό.π., σσ. 82-83.

¹⁴ Μανουήλ Γεδεών, «Πράξεις», ό.π., σ. 146. Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Το διαζύγιο*, ό.π., σ. 13.

¹⁵ Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Η απονομή*, ό.π., σσ. 82-83. Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Το διαζύγιο*, ό.π., σ. 10.

¹⁶ Μανουήλ Γεδεών, «Πράξεις», ό.π., σ. 146.

¹⁷ Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, ό.π., σσ. 72-73.

¹⁸ Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Η απονομή*, ό.π., σ. 83. Μανουήλ Γεδεών, «Πράξεις», ό.π., σ. 146.

¹⁹ Α. Χ. Τσίτσας, ό.π., σ. 95. Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Η απονομή*, ό.π., σσ. 66-67 και 93. Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Το διαζύγιο*, ό.π., σ. 9.

²⁰ Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Το διαζύγιο*, ό.π., σ. 6.

²¹ Μανουήλ Γεδεών, «Πράξεις», ό.π., σσ. 146 και 189.

²² Μανουήλ Γεδεών, «Πράξεις», ό.π., σ. 189. Πρβλ. και Μανουήλ Γεδεών, *Κανονικά διατάξεις, επιστολαί, λύσεις, θεσπίσματα των Αγιωτάτων Πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως από Γρηγορίου του Θεολόγου μέχρι Διονυσίου του από Αδριανουπόλεως*, τ. Α', Εν Κωνσταντινουπόλει 1888.

ταδικαστεί σε ισόβια χηρεία ως μοιχαλίδες και μετά από χρόνια επεδίωκαν να ξαναπαντρευτούν.²³ Το ίδιο φαίνεται να ισχύει και σε περιπτώσεις διαδοχής των Πρωτοπαπάδων, οπότε οι αδικημένοι από την απόφαση του προηγούμενου Μεγάλου Πρωτοπαπά υπέβαλαν στον νέο επικεφαλής αίτηση για αναθεώρηση της παλαιότερης απόφασης.

Διαζύγια μπορούσαν να εκδοθούν από τα εκκλησιαστικά δικαστήρια ερήμην του εναγομένου. Αυτό μπορούσε να συμβεί σε περιπτώσεις αφάνειας ή εγκατάλειψης της συζυγικής στέγης.²⁴ Ενδεικτική είναι επίσης και η εκδίκαση της αίτησης διαζυγίου του Σταματέλου Δέντια στην Κέρκυρα το 1740. Η εναγομένη ως μοιχαλίδα Αναστασία Κομιανού δεν εμφανίστηκε προκειμένου να καταθέσει. Ο Μεγάλος Πρωτοπαπάς διέταξε τότε και τα δύο μέρη να προτείνουν εγγράφως την υπεράσπισή τους θεωρώντας ότι η Αναστασία αποφεύγει να παρουσιαστεί από ντροπή. Ωστόσο, η εναγομένη και πάλι δεν εμφανίστηκε ούτε έστειλε έγγραφη απολογία, οπότε ο Μεγάλος Πρωτοπαπάς έβγαλε απόφαση ερήμην της.²⁵

Κάθε διαζευκτήρια απόφαση περιελάμβανε συγκεκριμένα στοιχεία. Εκτός από την απόφαση αυτή καθ' αυτήν γινόταν μνεία στους διαδίκους, στις μαρτυρικές καταθέσεις και στον λόγο για τον οποίο εκδιδόταν το διαζύγιο. Ωστόσο, στα εν λόγω έγγραφα δεν θίγονταν συνήθως τα επιμέρους θέματα που ανέκυπταν από τη λύση ενός γάμου. Σπανίως αναφέρεται η ανάληψη υποχρέωσης από τον άνδρα παροχής διατροφής προς τη γυναίκα, το δικαίωμα ανανύμφευσης ή η επιμέλεια των παιδιών. Ειδικότερα, η παραχώρηση διατροφής δεν επιβαλλόταν στον άνδρα με κάποια νομική διάταξη, ενώ, αντίθετα, όσον αφορά στην προίκα η επιστροφή της ή όχι στη γυναίκα καθοριζόταν από το εφαρμοζόμενο νομικό πλαίσιο.

Έτσι, υπάρχουν αρκετές υποθέσεις μοιχαλίδων των οποίων η προίκα παρέμεινε στους απατημένους συζύγους τους, εφόσον είχαν αποκαλυφθεί οι εξωσυζυγικές σχέσεις που διατηρούσαν.²⁶ Στις περιπτώσεις αυτές η γυναίκα έχανε επιπλέον και το δικαίωμα να παντρευτεί ξανά.²⁷ Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι ως προς τις μοιχαλίδες σε ορισμένες περιοχές του ελληνικού χώρου η καταδικαστική απόφαση συνοδευόταν και από δημόσια διαπόμπευση, πρακτική που δεν φαίνεται από τις αποφάσεις του εκκλησιαστικού δικαστηρίου να εφαρμόζεται στην Κέρκυρα.²⁸ Αντιθέτως, προκύπτει από τα σχετικά έγγραφα ότι οι γείτονες ή οι συγχωριανοί τοποθε-

²³ Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Η απονομή*, ό.π., σσ. 98-99.

²⁴ Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, ό.π., σσ. 91-95.

²⁵ Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Το διαζύγιο*, ό.π., σσ. 16-19.

²⁶ Βασιλική Διάφα, ό.π., σ. 110. Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Το διαζύγιο*, ό.π., σ. 16.

²⁷ Πρβλ. Γεώργιος Μιχαηλίδης-Νουάρος, ό.π., σ. 132, υποσ. 11 και σ. 134, υποσ. 19. Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Το διαζύγιο*, ό.π., σ. 16.

²⁸ Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Η απονομή*, ό.π., σσ. 135, 144, 155. Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Το διαζύγιο*, ό.π., σ. 16.

τούσαν δύο κέρατα στην πόρτα του σπιτιού του απατημένου άνδρα.²⁹ Είναι, επίσης, εμφανές ότι στην Κέρκυρα επί αγγλικής Προστασίας η μοιχαλίδα εγκλειόταν για κάποιο χρονικό διάστημα σε μοναστήρι.³⁰

Ως προς τους λόγους του διαζυγίου, είναι γνωστό ότι αυτοί είχαν θεσπιστεί ήδη από τη βυζαντινή εποχή και με την πάροδο των χρόνων εμπλουτιζόνταν ή αναπροσαρμόζονταν.³¹ Κατά την περίοδο που εξετάζουμε, το νομικό πλαίσιο προσδιοριζόταν θεωρητικά αφενός από τους βυζαντινούς νόμους και άλλες μεταγενέστερες νομοκανονικές συλλογές και αφετέρου από εγκυκλίους και οδηγίες του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Έτσι, τα ορθόδοξα δικαστήρια μπορούσαν να λάβουν υπ' όψιν τους συνοδικές αποφάσεις, όπως λόγου χάριν εκείνες του 1554 επί πατριαρχίας Διονυσίου Β' και του 1611 επί Νεοφύτου Β', παράλληλα με τον Αρμενόπουλο (14ος αι.), τον Μαλαξό (16ος αι.) και τις παραλλαγές τους, τον Ζυγομαλά (16ος αι.), τον Φωτεινόπουλο (18ος αι.), τον Θεόφιλο Καμπανίας (18ος αι.) κ.ά.³²

Αυτό που συνέβαινε, όμως, στην πράξη μας το αποκαλύπτουν οι σωζόμενες διαζευκτήριες αποφάσεις. Οι λόγοι για τους οποίους εκδόθηκαν διαζύγια από τα εκκλησιαστικά δικαστήρια διαφόρων περιοχών του ελλαδικού χώρου, έχουν αποτυπωθεί σχηματικά στους παρακάτω πίνακες.³³ Στη στήλη Κωνσταντινούπολη περιλαμβάνονται περιπτώσεις διαζευκτηρίων αποφάσεων για ζευγάρια που προέρχονταν από διάφορες περιοχές οι οποίες ανήκαν στο κλίμα του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

²⁹ Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, *ό.π.*, σ. 73.

³⁰ Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, *ό.π.*, σ. 72.

³¹ Βλ. Δ. Σ. Γκίνης, *ό.π.*, σσ. 8-9. Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Το διαζύγιο*, *ό.π.*, σσ. 5-6. Πρβλ. Σ. Γ. Μαριδάκης, *Το Αστικόν Δίκαιον εν ταις Νεαραίς των Βυζαντινών Αυτοκρατόρων*, Αθήναι 1922, σσ. 109-112 και 116-117.

³² Βλ. διεξοδικότερα Δ. Σ. Γκίνης, *ό.π.*, σσ. 13-16. Βασιλική Διάφα, *ό.π.*, σ. 97.

³³ Αναλυτικότερα βλ. Μανουήλ Γεδεών, «Πράξεις», *ό.π.*, σ. 132 κ.ε. και τ. 37 (15.01.1917 – 31.12.1917), σ. 39 κ.ε. Μανουήλ Γεδεών, *Κανονικά διατάξεις*, *ό.π.*, σ. 55 κ.ε. Δ. Σ. Γκίνης, *ό.π.*, σσ. 21-23. Βασ. Βλ. Σφυρόερας, *ό.π.*, σσ. 23-24. Γεώργιος Μιχαηλίδης-Νουάρος, *ό.π.*, σσ. 133-137. Βασιλική Διάφα, *ό.π.*, σσ. 103 και 106-109. Ν. Κ. Γιαννούλης, *Κώδικας Τρίκκης*, Αθήνα 1980, σσ. 46-68. Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Η απονομή*, *ό.π.*, σ. 138 κ.ε. Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Το διαζύγιο*, *ό.π.*, σσ. 9-10. Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, *ό.π.*, σσ. 72-97.

Πίνακας 1
 Λόγοι διαζυγίου στην Κέρκυρα
 και στις οθωμανοκρατούμενες περιοχές

Λόγος διαζυγίου	Κέρκυρα	Νάξος	Κως	Κοζάνη	Θεσσαλία	Κωι/πολη
Κακόβουλη εγκατάλειψη, απομάκρυνση ή αφάνεια	√	√	√	√	√	√
Μοιχεία	√	√	√	√	√	√
Διγαμία	√		√			
Γάμος διά της βίας - «στανικός» γάμος	√	√	√		√	
Επιβουλή της ζωής του ενός από τον άλλο	√			√		
Έλλειψη χρημάτων για συντήρηση της συζύγου	√					√
Ασπασμός του μοναχικού σχήματος	√	√				√
Ανίατη ασθένεια - κακή υγεία	√	√		√	√	
Επιληψία, φρενοβλάβεια, σεληνιασμός	√		√		√	√
Αφροδίσια νοσήματα	√					√
Κακοσμία του στόματος	√					√
Ανικανότητα του συζύγου για συνουσία	√	√	√		√	
Κακοποίηση της συζύγου ή «παρά φύσιν» ασέλγεια	√		√		√	
Προτροπή της συζύγου σε πορνεία	√				√	
Αλλαγή θρησκείας	√					
Καταδίκη του συζύγου σε ισόβια δεσμά	√					
Αιχμαλωσία	√					
Ηθική και υλική παραμέληση της γυναίκας	√					

Πίνακας 2
 Λόγοι διαζυγίου στις οθωμανοκρατούμενες περιοχές

Λόγος διαζυγίου	Κέρκυρα	Νάξος	Κως	Κοζάνη	Θεσσαλία	Κων/Πολη
Έλλειψη παρθενίας γυναικός την πρώτη νύκτα του γάμου			√			
Ανικανότητα της συζύγου «έκτελείν τὰ γυναικεία»			√			
Διανυκτέρευση της συζύγου εκτός της συζυγικής στέγης χωρίς την άδεια του συζύγου				√		
Ανάρμοστη συμπεριφορά της συζύγου					√	
Άρνηση της συζύγου να ακολουθήσει τον σύζυγο						√
Διαφορά ηλικίας: Άνδρας κατά πολύ νεότερος της συζύγου						√
Στειρότητα ή πρόωρη παύση της εμμήνου ρύσεως						√
Συκοφαντικές διαδόσεις εις βάρος της συζύγου			√		√	√
Αλκοολισμός του συζύγου						√
Ασπλαχνία και ωμότητα του συζύγου					√	
Ανηλικότητα		√			√	√
Συγγένεια 5ου ή 6ου βαθμού						√
Πνευματική συγγένεια		√				
Κλονισμός της έγγαμης συμβίωσης				√		
Ασυμφωνία χαρακτήρων		√				
Κοινή συναινέσει			√		√	√

Όπως μπορεί να παρατηρήσει κανείς, υπάρχουν διαζευκτήριες αποφάσεις από την Κέρκυρα και άλλες περιοχές, που έχουν παραχωρηθεί για λόγους οι οποίοι είναι στην πλειονότητά τους κοινοί (Πίνακας 1). Βλέπουμε, όμως, και λόγους διαζυγίου που εντοπίζονται μόνο σε αποφάσεις από τα εκκλησιαστικά δικαστήρια του οθωμανοκρατούμενου χώρου (Πίνακας 2). Τα διαζύγια, δηλαδή, που εκδίδονταν στην Κέρκυρα, στηρίζονταν σε διατάξεις που ίσχυαν εν πολλοίς σε όλες τις περιοχές του κλίματος του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ενώ, αντιθέτως, λόγοι για τους οποίους εκδίδονταν διαζύγια από τις Επισκοπές και τις Μητροπόλεις της Μεγάλης Εκκλησίας, δεν φαίνεται να υφίστανται στις πρωτοπαπαδικές αποφάσεις.

Είναι εμφανές ότι τόσο το ορθόδοξο δικαστήριο της Κέρκυρας όσο και εκείνα της καθ' ημάς Ανατολής εφάρμοζαν τις πατριαρχικές διατάξεις αλλά και το βυζαντινό δίκαιο, κυρίως μέσω των παραφράσεων της *Εξαβίβλου* του Αρμενόπουλου.³⁴ Ωστόσο, στις περιοχές της οθωμανικής αυτοκρατορίας παρατηρούμε μια πλατύτερη ερμηνεία του εν λόγω νομικού πλαισίου, η οποία συχνά μπορούσε να οδηγήσει ακόμα και σε παρεκκλίσεις από τα καθιερωμένα νομοκανονικά κείμενα.³⁵ Η προσπάθεια αυτή της Μεγάλης Εκκλησίας να εντάξει στους θεσπισμένους διαζευκτήριους λόγους όλο και περισσότερες περιπτώσεις συνεπάγεται μια τάση για κατ' οικονομία παραχώρηση διαζυγίων, καταδεικνύοντας έτσι την ελαστικότητα με την οποία το Οικουμενικό Πατριαρχείο αντιμετώπιζε τη λύση των γάμων κατά την περίοδο αυτή. Εξάλλου, δεν έχουν βρεθεί επισκοπικές ή πατριαρχικές αποφάσεις που απορρίπτουν αίτηση για διάζευξη.

Οι αρχιερείς στις περιοχές του οθωμανοκρατούμενου χώρου ήταν, με άλλα λόγια, πιο ανεκτικοί στην έκδοση διαζυγίων σε αντίθεση με την Κέρκυρα, όπου διαπιστώνεται μια πιο αυστηρή στάση εκ μέρους της τοπικής Εκκλησίας. Στο πλαίσιο αυτό εξηγείται και η υιοθέτηση της τακτικής του χωρισμού από «τραπέζης και κοίτης», αλλά και οι συχνοί αφορισμοί από τους Μεγάλους Πρωτοπαπάδες. Πιο συγκεκριμένα, οι αποφάσεις του Μεγάλου Πρωτοπαπά αρκετές φορές δεν ήταν οριστικές και σύμφωνα με τα σχετικά έγγραφα ο πρόεδρος του δικαστηρίου αποφαινόταν για τους διαδίκους «να εἶναι καὶ διαμένουν κεχωρισμένοι ἐκ κλίνης καὶ κατοικίας ἕως οὗ ὁ Θεὸς εἰρηνεύσῃ αὐτούς».³⁶ Με άλλα λόγια, προκειμένου να αποφευχθεί η οριστική διάλυση ενός γάμου, προκρινόταν η προσωρινή διάσταση του ζευγαριού με κύριο στόχο την ἀμβλυνση των διαφορών μεταξύ των συζύγων.

³⁴ Γεώργιος Μιχαηλίδης-Νουάρος, *ό.π.*, σ. 129. Βασιλική Διάφα, *ό.π.*, σ. 110. Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Το διαζύγιο*, *ό.π.*, σ. 9.

³⁵ Δ. Σ. Γκίνης, *ό.π.*, σσ. 21-22. Γεώργιος Μιχαηλίδης-Νουάρος, *ό.π.*, σ. 139. Βασιλική Διάφα, *ό.π.*, σσ. 106, 110. Πρβλ. Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, *ό.π.*, σσ. 104-105.

³⁶ Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Το διαζύγιο*, *ό.π.*, σ. 35.

Σαφείς μαρτυρίες για τη διάρκεια του προσωρινού χωρισμού δεν υπάρχουν, είναι όμως γεγονός ότι η ορθόδοξη Εκκλησία της Κέρκυρας υιοθέτησε τον θεσμό από τη δυτική Εκκλησία, στην οποία ήταν ήδη καθιερωμένος. Σύμφωνα με τον Καπάδοχο, η πρακτική αυτή αποδίδεται στον μεγάλο αριθμό προσφυγών από γυναίκες θύματα ενδοοικογενειακής βίας. Ωστόσο, σε κάθε περίπτωση συνάδει με τις επιταγές της χριστιανικής διδασκαλίας και των εκκλησιαστικών κειμένων που ενθάρρυναν τη συμβίωση στο πλαίσιο ενός γάμου και αποδέχονταν το διαζύγιο για συγκεκριμένους μόνο λόγους. Παρ' όλα αυτά, ο χωρισμός από «τραπέζης και κοίτης» δεν φαίνεται να εφαρμόζεται από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και τις Μητροπόλεις που υπάγονταν σε αυτό. Απεναντίας, σε όλα τα εκκλησιαστικά δικαστήρια επιχειρείται σε πρώτο στάδιο μια προσπάθεια συμβιβασμού των συζύγων. Βλέπουμε, δηλαδή, ότι σε κάθε περίπτωση τα ορθόδοξα δικαστήρια επεδίωκαν με νοθεσίες και συμβουλές να συμφιλιώσουν το ζευγάρι, προκειμένου να αποφευχθεί η λύση του γάμου. Όταν κάτι τέτοιο δεν γινόταν εφικτό, τότε το δικαστήριο παραχωρούσε το διαζύγιο.³⁷

Κρίνοντας στο σημείο αυτό κατ' αναλογία, μπορούμε να υποθέσουμε ότι στις περισσότερες περιπτώσεις κατά τις οποίες το ορθόδοξο δικαστήριο της Κέρκυρας αποφάσισε την προσωρινή διάσταση του ζευγαριού, τα αντίστοιχα εκκλησιαστικά δικαστήρια στην καθ' ημάς Ανατολή θα είχαν προχωρήσει στη λύση του γάμου. Ενδεικτικές θεωρούνται μία πρωτοπαπαδική και μία πατριαρχική απόφαση επί αντιστοιχών αιτήσεων διαζυγίου λόγω αφροδίσιου νοσήματος. Και στις δύο υποθέσεις το ένα μέρος δεν παραδεχόταν την κατηγορία, αλλά και το άλλο δεν μπορούσε να την αποδείξει. Ωστόσο, στη μία περίπτωση ο Μεγάλος Πρωτοπαπάς Ιωάννης Βούλγαρης αποφάσισε το 1741 ότι ο σύζυγος «ήθελε ένωθῆ μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ»,³⁸ ενώ στην άλλη παραχωρείται το διαζευκτήριο γράμμα το 1673 «εἰς ἀπόδειξιν τοῦ πράγματος ἀδυνατούσης».³⁹

Αν θέλαμε να ερμηνεύσουμε το παραπάνω φαινόμενο, θα πρέπει να αναζητήσουμε τα αίτια στις γενικότερες πολιτικές συνθήκες που επικρατούσαν τότε στις περιοχές αυτές. Όλοι οι φορείς της Μεγάλης Εκκλησίας λειτουργούσαν σε ένα μουσουλμανικό περιβάλλον. Καθώς, λοιπόν, ήταν ορατό το ενδεχόμενο απομάκρυνσης των ορθοδόξων από τη χριστιανική

³⁷ Διεξοδικότερα για την πρακτική του προσωρινού χωρισμού βλ. Βασ. Βλ. Σφουρέρας, *ό.π.*, σ. 23. Γεώργιος Μιχαηλίδης-Νουάρος, *ό.π.*, σ. 132. Βασιλική Διάφα, *ό.π.*, σσ. 103-104, 109. Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Η απονομή*, *ό.π.*, σσ. 129-131. Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Το διαζύγιο*, *ό.π.*, σσ. 35, 41. Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, *ό.π.*, σσ. 93, 102-106.

³⁸ Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Το διαζύγιο*, *ό.π.*, σσ. 20-22.

³⁹ Μανουήλ Γεδεών, «Πράξεις», *ό.π.*, τ. 36, σσ. 132-133.

πίστη, το Οικουμενικό Πατριαρχείο προσπαθούσε να συγκρατήσει το ποίμνιό του στους κόλπους της Εκκλησίας. Οι πιθανότητες εξωμοσίας ήταν αρκετές και παρατηρούνται παράλληλα με προσφυγές στον καδή και λύσεις γάμων από οθωμανικό ιεροδικείο. Στο ίδιο πλαίσιο εντασσόταν και ο γάμος διά κεπηνίου, ο οποίος γινόταν άνευ ιερολογίας ενώπιον του καδή.⁴⁰ Εύστοχα ο Γεδεών χαρακτήρισε τους κινδύνους αυτούς δαμόκλειο ξίφος.⁴¹

Ως εκ τούτου, η Μεγάλη Εκκλησία αναγκάστηκε να υποχωρήσει ως προς το ζήτημα των διαζυγίων από τις παλαιότερες αυστηρές θέσεις της, όπως αυτές εφαρμόζονταν κυρίως κατά τη βυζαντινή εποχή. Προτίμησε, έτσι, να ακολουθήσει μια περισσότερο ανεκτική στάση απέναντι στη λύση των γάμων διευρύνοντας, όπως προαναφέρθηκε, τους λόγους παραχώρησης διαζυγίου, με σκοπό την αποτροπή φαινομένων εξισλαμισμού.⁴²

Με το σκεπτικό αυτό μπορεί να δικαιολογηθεί μια σειρά από κατ' οικονομία λύσεις γάμων, που περιλαμβάνονται στις πατριαρχικές αποφάσεις. Γίνεται, επομένως, κατανοητό γιατί το 1673 εκδόθηκε διαζύγιο με την αιτιολογία ότι «[...] οὐ δύναται γυναίκα ἔχειν ὁ μὴ ἔχων ἑαυτόν, ὅπως μὴ, περιπεσοῦσα ταῖς τῆς ἀνάγκης δειναῖς περιστάσεσιν, ἢ γυνὴ κινδυνεύσῃ περὶ ψυχὴν [...]» επειδή στη συγκεκριμένη περίπτωση ο σύζυγος ήταν μέθυσος και κατασπαταλούσε τα χρήματά του στο κρασί,⁴³ ενώ σε άλλη υπόθεση, πέντε χρόνια αργότερα, λύθηκε ο γάμος για να μην περιπέσει η γυναίκα «εἰς ἀπώλειαν», επειδή ο σύζυγός της, μολοντί είχε χρέη, δεν έβγαινε από το σπίτι για να εργαστεί φοβούμενος μήπως τον καταδιώξουν οι δανειστές του.⁴⁴ Με αντίστοιχη λογική ερμηνεύεται και μια ακόμα περίπτωση κατά την οποία με αφορμή τη μεγάλη διαφορά ηλικίας της γυναίκας από τον άνδρα παραχωρήθηκε το 1678 διαζύγιο, επειδή ο σύζυγος «ψυχικῶς κινδυνεύει πρὸς ἄλλοτρίας ἀφορᾶν κοίτας, ὡς μὴ αἰρούμενος ἐγκρατεῦσθαι».⁴⁵

Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η νομιμοποίηση της συναινετικής διάζευξης από τα επισκοπικά δικαστήρια. Το ζήτημα αυτό, που είχε απασχολήσει και τη βυζαντινή νομοθεσία, αναβίωσε ιδιαίτερα τον 18ο αιώνα. Ενδεικτική είναι η περίπτωση της Κω, καθώς είναι γνωστά 18 συναινετικά διαζύγια από το τοπικό δικαστήριο στηριζόμενα σε σχετική απόφαση του

⁴⁰ Βλ. σχετικά Δ. Σ. Γκίνης, *ό.π.*, σσ. 18-20. Μανουήλ Γεδεών, «Πράξεις», *ό.π.*, τ. 36, σ. 146.

⁴¹ Μανουήλ Γεδεών, «Πράξεις», *ό.π.*, τ. 36, σ. 147.

⁴² Πρβλ. Δ. Σ. Γκίνης, *ό.π.*, σσ. 11-13. Βασιλική Διάφα, *ό.π.*, σ. 110. Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Το διαζύγιο*, *ό.π.*, σ. 6.

⁴³ Μανουήλ Γεδεών, «Πράξεις», *ό.π.*, τ. 36, σσ. 139-140.

⁴⁴ Μανουήλ Γεδεών, «Πράξεις», *ό.π.*, τ. 36, σ. 142.

⁴⁵ Μανουήλ Γεδεών, «Πράξεις», *ό.π.*, τ. 36, σ. 141.

έτους 1717 από τον Πατριάρχη Ιερεμία Γ'.⁴⁶ Τα διαζύγια αυτά μπορούν να θεωρηθούν μια μορφή της κατ' οικονομία διαζεύξεως την οποία εφάρμοσε η Μεγάλη Εκκλησία για τους λόγους που προαναφέρθηκαν.

Ο εν γένει φόβος του Οικουμενικού Πατριαρχείου διαφαίνεται και από τις παραινέσεις που κατά καιρούς αποστέλλονταν προς το ποιμνιο. Σε μία από αυτές, άγνωστου Πατριάρχη, προς τους χριστιανούς της Προύσας δηλώνεται ξεκάθαρα ότι: «[...] Όσοι εἶναι πιστοὶ καὶ ἀληθινοὶ χριστιανοί, ἐκεῖνοι δείχνουν ὑπακοή καὶ εὐπειθειαν εἰς τὰς παραγγελίας τῆς ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, καὶ πολιτεύονται κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικούς καὶ χριστιανικούς νόμους [...]».⁴⁷ Βέβαια, μια τέτοιου είδους ενέργεια εκ μέρους του Φαναρίου δεν ήταν πάντα από μόνη της επαρκής για να ισοσκελίσει την κατάσταση.

Θα πρέπει στο σημείο αυτό να υπογραμμίσουμε ότι στις περιοχές του οθωμανοκρατούμενου χώρου αναφέρονται και περιπτώσεις επέμβασης της πολιτικής εξουσίας στις εν λόγω υποθέσεις της Εκκλησίας,⁴⁸ γεγονός που είχε τις αναμενόμενες συνέπειες. Στην Κέρκυρα, αντιθέτως, δεν παρατηρούνται αντίστοιχα φαινόμενα, καθώς εφαρμοζόταν προφανώς η σχετική δουκική διαταγή του 1578.⁴⁹ Απεναντίας, σώζονται αποφάσεις με τις οποίες ο Μεγάλος Πρωτοπαπάς έκρινε τη διάζευξη ή μη του ζευγαριού και στη συνέχεια παρέπεμπε την υπόθεση στα ποινικά δικαστήρια, όταν λόγου χάριν αναγνωριζόταν κάποια μεταδοτική ασθένεια ή αποδεικνυόταν προσπάθεια δηλητηρίασης του συζύγου από τη σύζυγο.⁵⁰

Παραμένοντας στην περίπτωση της Κέρκυρας, είναι ανάγκη να τονίσουμε ότι η τοπική Εκκλησία ευνοήθηκε από ορισμένες συνθήκες που τις επέτρεψαν να κρατήσει μια πιο αυστηρή στάση απέναντι στο ποιμνιο της. Δεν είναι μόνο η απουσία του μουσουλμανικού στοιχείου από τα βενετοκρατούμενα Επτάνησα που συνέτεινε σε αυτό. Το πολιτικό συμφέρον της Γαλινοτάτης στην περιοχή επέβαλλε συχνά την υποστήριξη του ορθόδοξου κλήρου στο νησί. Έτσι, η διαμάχη των Βενετών με το παπικό καθεστώς ενίσχυσε ουσιαστικά το ορθόδοξο δόγμα σε βάρος της λατινικής Εκκλησίας.⁵¹ Επιπροσθέτως, η εξομάλυνση των σχέσεων του βενετικού καθεστώτος με την τοπική κοινωνία και η αποφυγή τριβών ή εσωτερικών συγκρούσεων αποτελούσε ομολογουμένως επιτακτική ανάγκη κατά τον 18ο αιώνα, όταν πλέον η Κέρκυρα παρέμενε μία από τις τελευταίες κτήσεις της Δημοκρατίας του Α-

⁴⁶ Δ. Σ. Γκίνης, *ό.π.*, σσ. 10, 23. Γεώργιος Μιχαηλίδης-Νουάρος, *ό.π.*, σσ. 130-131. Βασιλική Διάφα, *ό.π.*, σ. 97. Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, *ό.π.*, σ. 105. Πρβλ. Μανουήλ Γεδεών, «Πράξεις», *ό.π.*, τ. 37, σσ. 66-67.

⁴⁷ Μανουήλ Γεδεών, *Κανονικαὶ διατάξεις*, *ό.π.*, σσ. 189-190.

⁴⁸ Βασ. Βλ. Σφυρόρα, *ό.π.*, σσ. 25-26, έγγραφο 1. Βασιλική Διάφα, *ό.π.*, σ. 109.

⁴⁹ Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Το διαζύγιο*, *ό.π.*, σ. 9.

⁵⁰ Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Το διαζύγιο*, *ό.π.*, σσ. 20-22 και 25-27.

⁵¹ Πρβλ. Α. Χ. Τσίτσας, *ό.π.*, σσ. 40-41.

γίου Μάρκου στην καθ' ημάς Ανατολή. Υπό αυτές τις συνθήκες η Εκκλησία της Κέρκυρας μπόρεσε να δραστηριοποιηθεί μέσα σε ένα λιγότερο ελαστικό πλαίσιο απέναντι στους ορθόδοξους κατοίκους του νησιού.

Υπάρχει, όμως, και ένας άλλος παράγοντας που επηρέασε τη θέση της τοπικής Εκκλησίας. Πρόκειται για τον ίδιο τον κοινωνικό ιστό που αποτελούσε το ποίμνιό της. Κατά την περίοδο που εξετάζουμε, οι οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες ήταν τεράστιες. Επίσης, έχει διαπιστωθεί η μειονεκτική θέση στην οποία βρισκόταν η γυναίκα έναντι του άνδρα. Η κατάσταση αυτή επιβεβαιώνεται κατ' εξοχήν μέσα από τις σωζόμενες δικογραφίες των διαζυγίων. Είναι γεγονός ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των αιτήσεων διαζυγίων, που υποβλήθηκαν στο ορθόδοξο δικαστήριο του νησιού, αφορούσαν σε υποθέσεις μοιχείας.⁵² Παράλληλα, από τα έγγραφα καταδεικνύεται η βάνουση συμπεριφορά των ανδρών, που εκφραζόταν τόσο με την κακοποίηση των συζύγων τους όσο και με την υποβάθμιση του τρόπου ζωής τους.⁵³

Λαμβάνοντας υπ' όψιν όλα αυτά, η τοπική ορθόδοξη Εκκλησία θεώρησε περισσότερο σκόπιμο να προσπαθήσει να διατηρήσει τη συμβίωση στο πλαίσιο ενός γάμου. Κι αυτό γιατί, προστατεύοντας τον θεσμό της οικογένειας, θα μπορούσε πιο εύκολα να αντιμετωπιστεί η κοινωνική διάβρωση. Έτσι, με την προοπτική της εξομάλυνσης των συζυγικών σχέσεων προτάθηκε συχνά από το εκκλησιαστικό δικαστήριο η προσωρινή διάσταση του ζευγαριού. Για τον ίδιο προφανώς σκοπό, η εκδίκαση των υποθέσεων διαζυγίων στην Κέρκυρα απέβαινε αρκετές φορές μια μακροχρόνια διαδικασία ξεπερνώντας σε κάποιες περιπτώσεις ακόμα και τα δέκα χρόνια.

Συνοφίζοντας, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι οι διαζευκτήριες αποφάσεις αποκαλύπτουν πτυχές της κοινωνικής δράσης και σκιαγραφούν τις έμφυλες σχέσεις. Κατά την περίοδο που εξετάζουμε, η παραχώρηση διαζυγίου στην Κέρκυρα αλλά και στις οθωμανοκρατούμενες περιοχές αποτελούσε αρμοδιότητα των κατά τόπους εκκλησιαστικών δικαστηρίων. Τα δικαστήρια αυτά ακολουθούσαν σε γενικές γραμμές την ίδια διαδικασία ως προς την εκδίκαση των υποθέσεων και στηρίζονταν σε κοινό νομοκανονικό υπόβαθρο το οποίο συνίστατο στους βυζαντινούς νόμους και τις πατριαρχικές διατάξεις. Ωστόσο, όπως τεκμαίρεται από τις διαζευκτήριες αποφάσεις, οι λόγοι για τους οποίους εκδίδονταν τα διαζύγια διαφοροποιούνταν ανάμεσα σε «Ανατολή» και «Δύση», και από την εξέταση των παραγόντων αυτών συνάγεται ότι η στάση της Εκκλησίας στις οθωμανοκρατούμενες περιοχές ήταν ανεκτικότερη συγκρινόμενη με την αντίστοιχη της Εκκλησίας της Κέρκυρας.

⁵² Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, *ό.π.*, σσ. 72-84.

⁵³ Δημήτριος Χρ. Καπάδοχος, *Η απονομή* *ό.π.*, σσ. 126-129. Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, *ό.π.*, σσ. 99-106.

«Ελληνικαί ενδυμασίαι Κερκύρας / Costumes Grecs Corfou Paysanne».
Χρωμοτυπολιθογραφείον Αδελφών Γ. Ασπιώτη – Κέρκυρα.
Συλλογή Νίκου Δ. Καράμπελα, Πρέβεζα.